

Проф. др *Смиља Аврамов*

Аутор разматра кризу у Југославији, која је достигла кулминацију 1991, у оквиру геополитичких промена у Европи после распада Источног блока, а потом повлачи паралелу између два грађанска рата на овом простору: првог 1941–1945. и садашњег 1991–1995. године. Оба су стекла псеудолегитимитет кроз признање Запада. Разарање Југославије у периоду између два светска рата било је саставни део програма двају тоталитарних система: комунистичког и нацистичког система.

Западне демократске земље биле су на супротној страни и у вишестраним уговорима појавиле су се као гаранти територијалног интегритета земље.

По први пут у историји Запад и Исток нашли су се на заједничком послу у разарању Југославије, и кроз тај деструктивни чин манифестовали су своју „солидарност“ у послесовјетској ери.

Писац анализира унутрашње узроке дезинтеграције Југославије кроз уставни механизам и хипокризију руководећег тима република које су биле у саставу Југославије, а потом улогу Европске заједнице, која је, према аутору, задала смртни ударац Југославији, супротно преузетим обавезама на Брионима 7. јула 1991. године.

Противуречности до којих је дошло у решавању југословенске кризе између нормативне сфере и политичких императива двеју водећих сила – САД-а и Немачке, дискредитовале су целокупан правни поредак и свет увеле у фазу крајње нестабилности. У том смислу југословенска криза и разарање земље прелазе локалне оквири. Југославија је сада микрокозма проблема који оптерећују светску заједницу као целину.

После насиља које је примењено над Југославијом, дипломатског и војног, Запад ће морати да одговори на два фундаментална питања међународноправне науке: права на побуну и права на одбрану. Односно, на питање где је сада граница права државе на одбрану и под којим условима право на побуну стиче легитимитет, и то не због Југославије, него због односа у сопственој кући: Велике Британије у односу на Ирску, Фолкланде и Гибралтар; Француске на Корзику, САД према домороцима и црнцима, Шпаније према Баскији итд.

Етнички и национални спорови прерастају у свој најсуровији облик – рат, по мишљењу истакнутог теоретичара Хоровица, онда „када једна или обе стране у сукобу задобију међународну потпору.“<sup>1</sup> Тачност тог

<sup>1</sup> Donald L. Horowitz, *Ethnic and National Conflicts*, у књизи *World Security*, ed by Michael T. Klare – Daniel C. Thomas. New-York, 1991, p. 225.

закључка је ван сваког спора; у историји постоји безброј примера да грађански ратови, и поред терминологије која их прати, никад нису били искључиво унутрашњи проблем. Међутим, када је реч о оцени грађанског рата који се води на простору Југославије, потребан је нешто сложенији приступ, односно темељита, вишеслојна анализа. Два су основна разлога који упућују на такав методолошки приступ:

1. Југословенска криза је кулминирала у особеном међународном контексту, у време тектонских поремећаја у Европи, до којих је дошло распуштањем Варшавског пакта и дезинтеграцијом СССР-а, а у којем нове геополитичке границе нису јасно изведене. Сједињене Америчке Државе су наступиле на светској сцени самоуверено, арогантно, као „победник“ у „хладном рату“, с глобалним претензијама. Већ на првом кораку, у остварењу своје нове политике, суочиле су се, отворено или прикривено, с отпором нових, тек у фази формирања центара моћи. Нестало је, истина, поларизованих идеолошких пунктова, нестало је тоталитарни систем на Истоку, али је тиме и нестала фасада политичког јединства Запада. На површину су избили различити интереси појединих држава, или група држава, који су у „хладном рату“ били потиснути у позадину. То је видно изражено у односу на грађански рат у Југославији. Безрезервна подршка, коју су западне земље Европе, САД, па коначно и Русија, пружиле сецесионистичким покретима није имала јединствену мотивацију. Снаге које су на међународном плану деловале у правцу разбијања Југославије, полазиле су често од дијаметрално различитих интереса. Отуда се међународна подршка сецесионистичким покретима не може свести на заједнички именитељ.

2. Југославија је, све до недавно, слављена у свету као победник у два светска рата на страни Запада, овенчана славом војничких победа које је остварила српска војска на Церу, Колубари и Кајмакчалану, у Првом светском рату, као и герилски покрети против сила Осовине у Другом светском рату. Запажено је, и позитивно оцењено, учешће Југословенске народне армије у неколико мировних операција Уједињених нација. Југославија је у протекле четири деценије прихваћена, једнодушно, на Западу и Истоку, као основ стабилности на Балкану, гранични стуб између двају антагонистичких блокова, с респектабилном војном силом, четвртој по снази у Европи. Сада је о тој истој земљи створена најцрња слика, кроз технолошки механизам. Приказана је као „болесник Балкана“ коме прети „либанизација“, сатанизован је српски народ до митских размера. Прекорачен је, у томе, чак и праг који је имала нацистичка Немачка према Јеврејима.

Није тешко доказати да је кампања, набијена мржњом и тривијализмом, која се још увек води против преосталог дела Југославије и српског народа у целини одраз једног пројектованог политичког сценарија, без уважавања чињеница и стања на терену. Само на основу дихотомног приступа збивањима у Југославији не могу се открити узроци југословенске драме, нити дати научна квалификација догађања везаних за ту драму. У научном прилазу југословенској кризи потребан је много сложенији инструментариј, уз шири историјски захват.



Грађански рат који се водио на простору Југославије, по многим обележјима, издваја се из скупине грађанских ратова вођених у свету после Другог светског рата, а по једном остаће забележен као јединствена историјска појава. Наиме, није у историји забележен случај да се у размаку од само педесет година одиграју међу истим субјектима, на истој територији, два грађанска рата с различитом позадином и различитим циљевима. То се догодило у Југославији 1941–1945. и 1991–1995. године. Први је васкрсао идеју Југославије после сецесије Хрватске 10. априла 1941. и геноцида који је спроведен у усташкој Хрватској над српским народом. Други, који је отпочео након сецесије Словеније и Хрватске јуна 1991, дефинитивно је разорио идеју југословенства и државу Југославију као заједницу Јужних Словена. Протагонисти оживљавања идеје југословенства 1941, као и њеног разарања 1991, исте су снаге; у оба случаја критични утицај имао је уски круг интелектуалаца који је припадао самом врху комунистичких партија Хрватске и Словеније.

Идеја југословенства укомпонована је 1941. у разблажену варијанту марксистичке идеологије, а имала је за циљ да се избегне освета коју би, евентуално, могао да предузме српски народ, да се воспостави нека врста доктринарне хармоније, како би се лакше спровела социјалистичка револуција и окончао сукоб између Срба и Хрвата. У време варварског насиља над српским народом у Хрватској било је потребно да се историја преприча на један, за Србе, утешан начин, и створи клима праштања. Платформа грађанског рата 1941–1945, у односу на спољни свет, била је другачија, и мењала се зависно од околности. Одлука о отпочињању револуционарних борбених дејстава донета је на саветовању Комунистичке партије Хрватске, одржаном у Загребу априла 1941, само неколико дана након прокламовања „Независне Државе Хрватске“. Осуђен је напад „империјалистичких освајача на земљу“, али је осуђено и „шуровање са енглеским империјалистима“ владајућих кругова Југославије, у чему је Комунистичка партија видела „један од главних узрока трагедије која је задесила народе Југославије.“ Државни удар, који је извео генерал Симовић, оцењен је као позитиван корак, али је у закључцима дат комунистима задатак да се боре против те исте владе, „јер се ставила под окриље Енглеске, са надом да ће помоћу енглеског империјализма успоставити старо стање ... Уништење владавине капиталистичких издајца значи спас од ратова“, наглашава се у закључцима са тог саветовања.<sup>2</sup> Упућен је апел комунистима да неуморно и стално раскринкавају „разне агенте империјалистичких сила, како оне који раде за силе Осовине, тако и оне који раде за Енглеску и за повратак старог стања“.<sup>3</sup> Ускоро се одустало од тако тврдог става. Након уласка у рат СССР-а и формирања ратне коалиције Уједињених нација, измењена је политичка платформа тако да буде прихватљива и

<sup>2</sup> *Зборник Докумената и података о Народно-Ослободилачком рату*, Београд, 1949, т. II, књ. 2, стр. 9, 12.

<sup>3</sup> *Исто*, стр. 21.

за Исток и за Запад. То је постигнуто наглашавањем антифашистичког карактера борбе, што је било прихватљиво за Запад, а везивање рата и социјалистичке револуције у стаљинистичкој визури подржала је Москва. Догађаји су, међутим, кренули у супротном правцу, да би се политика „братства и јединства“, после педесет година, преобразила у највиши степен непријатељства – у грађански рат. Идеја југословенства приказана је, тога пута, као „прикривени облик српског хегемонизма, „као баук који кружи простором Југославије“ и прети „самобитности и слободи“ народа и народности који живе на том простору. Оживљена је и стара крилатица, коју је компоновала Аустроугарска, о Југославији „као вештачкој творевини“. Одатле је изведен закључак да Југославију треба разорити и избрисати из историје, а српски народ ван „уже Србије“ „десубјективизирати“.

Два грађанска рата, поред разлика, имају и једну заједничку црту. Фундаментални проблем у сваком грађанском рату, па и у тим нашим, јесте питање легитимитета; оно је решавано, по правилу, у свим грађанским ратовима, на бојном пољу. Јер, грађански ратови, по својој природи, ратови су народа против народа, а не држава против држава, па је у њима одлучујући тренутак увек био победа или пораз једне или друге стране. Међутим, критична тачка одлучивања у оба грађанска рата у Југославији била је ван зоне ратних операција. Одлучујући значај у вези с питањем легитимитета имао је међународни читалац, који је комбиновао дипломатску и војну стратегију и тактику. Вештом политиком, Велика Британија је 1944–1945. присилила Југословенску краљевску владу у Лондону на Споразум Тито–Шубашић, чиме је револуционарни легитимитет Комунистичке партије попримио један псеудоправни вид. Да би се обезбедила реализација тог споразума, да би се осујетио евентуални отпор друге стране, савезничка авијација бомбардовала је градове Србије и Црне Горе без икакве војне потребе. Подгорица је до темеља разорена, тоне бомби бачене су на Лесковац, у којем је само у једном дану погинуло неколико хиљада цивила. Београд је претрпео од савезничког бомбардовања 1944. године већу штету, у људским жртвама и материјалну, него од претходног нацистичког бомбардовања. Сецесија Хрватске и Словеније 1991, названа „националном револуцијом“, стекла је легитимитет кроз признање од стране чланица Европске заједнице, САД и Русије, у јеку крвавог грађанског рата, уз истовремену осуду преосталог дела Југославије и наметања санкција без преседана у историји међународних односа. Нису изостале ни претње бомбардовањем, при чему је рат у Персијском заливу назван „Пустињском олујом“, који је повела коалиција на челу са САД, требало да послужи као пример. Од српског народа затражена је 1945. и 1991. историјска амнезија, у име „високих идеала“, и ултимативни захтев да се прихвати пораз као услов преживљавања.

Разарање Југославије у периоду између два светска рата било је саставни део програма двају тоталитарних система: коминтерновског и нацистичког система. Западнодемократске земље биле су на супротной



страни, и путем вишестраних уговора појавиле су се као гарант њеног територијалног интегритета.

По први пут, Запад и Исток нашли су се на заједничком послу у разарању Југославије, и кроз тај деструктивни чин манифестовале су своју „солидарност“ у послесовјетској ери. Историја ће дати морално-политичку оцену тог чина, и одговор на питање није ли у питању само „Пирова победа“. За српски народ, два грађанска рата на његовој територији историјско су раскршће у смислу шекспировске дилеме „бити или не бити ...?“

Пружање безрезервног легитимитета Запада грађанским ратовима у Југославији, чему се иначе енергично супротстављају у својој земљи, упућује на размишљања у неколико праваца:

1) ни у првом ни у другом грађанском рату, нису постојали предуслови који су, по неким објективним законитостима, неминовно водили у грађански рат, нити су постојале теоријске претпоставке за тај чин. Оба грађанска рата су увезена на ове просторе, уз ослонац на унутрашње снаге, помоћу којих су извођени ти подухвати;

2) погрешно је опредељење за револуцију, с једне, или опредељење за очување нормативног система, с друге стране, везивати за антагонистичке идеологије, леву или десну. Обе варијанте заступљене су у политичком арсеналу и једне и друге стране, зависно од околности;

3) одговорност за југословенску трагедију треба сагледати и тражити на ширем плану. Враћање на некадашње преживеле поделе, на основу четника и партизана, или каменовање појединаца, као искључивих криваца, за зло које нас је снашло сигуран је пут за проширење рата и на територију Србије и Црне Горе, или за отварање простора за трећи грађански рат.

Трагичан биланс двају грађанских ратова у Југославији, и улога страног чиниоца у њима, мора бити основа за редеофинисање националних интереса српског народа и постављање темеља нове дугорочне политике, као и за преиспитивање односа према нашим „историјским савезницима“ и савезима уопште. То су питања од фундаменталног значаја за будућност овог народа.

## ***Прерастање кризе у грађански рат***

Чиниоци који су проузроковали кризу на простору Југославије неона су бројни: једни сежу дубоко у историју и континуирано се протежу до критичне тачке 1991, а други су новијег датума. Не може се олако прећи преко чињенице да Југославија живи у кризи од дана свог конституисања 1918. године. Није на овом простору успео ни капиталистички ни социјалистички систем, ни монархија ни република, ни ројалистичка диктатура ни диктатура пролетаријата, ни парламентаризам западног типа ни једнопартијски систем источњачког типа. Сви познати системи, облици владавине и режими завршили су неуспехом.

Та крајње тешка и депримирајућа констатација постаје јаснија уколико се посматра живот Југославије кроз њен историјски развој.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, касније Југославија, створена на темељима војних, политичких и моралних успеха Краљевине Србије, није почивала на јединственој политичкој филозофији. Југословенство је за једне била доктрина будућности, пут за решавање животних проблема Јужних Словена, по узору на уједињену Немачку под Бизмарком, или Италију 1871, други су у југословенству видели прикривени облик српске хегемоније, а трећи елегантан начин да се из статуса поражене нације, која се борила у саставу Аустроугарске, пређе лако у статус победника. Сукоб око устројства државе бацао је земљу из кризе у кризу, која је кулминирала сецесијом Хрватске 1941. године, уз помоћ нацистичке Немачке, и геноцидом над српским народом. Историја је оставила тешке ожиљке на колективној свести народа, посебно српског, али непосредне узроке драматичних догађаја 1991. и прерастања кризе у грађански рат треба тражити у „Титовој Југославији“, и у особеном споју унутрашњих и међународних чинилаца.

Обновљена Југославија 1944–1945. била је, с једне стране, крхки производ револуције коју је спроводила Комунистичка партија Југославије, заоденута плаштом борбе против сила Осовине и, с друге стране, споразума Черчил–Стаљин из 1943, потврђеног на конференцији на Јалти 1945. године. Конституисана је на бази основних одредница које је усвојила Коминтерна још далеке 1924. и совјетског модела федерације. Држави је, након учвршћења снажног бирократског апарата и ликвидације политичких странака, односно завођења једнопартијског система, дат идеолошки идентитет, који се одржао до 1991, а након сецесије Хрватске и Словеније и њиховог успешног медијског рата, редукован је на простор Србије и Црне Горе. Те две федералне јединице неспремно су дочекале тај тренутак и неадекватно су реаговале на изазове времена. Ако се систем популарно назван „титоистички“ конфронтација са светским токовима и изанализира анатомија тог система, долази се до непобитног закључка да је сам систем садржао клице распада земље. Наиме, инструменти деструкције били су уграђени у политички и економски систем земље. Уместо социјалне кохезије, што би логично следило из прокламованих социјалистичких идеја, вођена је систематски политика националних подела по државној и партијској линији. Национално питање третирано је прагматички, као полуга у обезбеђењу власти партијске елите, а не из идеолошких перспектива. Националне конфронтације и стварање мултиетничких коалиција вешто су уграђиване у стратегију владавине и, по правилу, биле су усмерене против најбројније нације – српске, означене као хегемонистичке, што је имало фаталне последице у завршној фази, тј. у фази прерастања кризе у грађански рат. На етничкој основи били су организовани и спорт, и наука, и академије наука, па је и појава политичких странака на етничкој основи била, на неки начин, природна последица једног процеса. Уза све то, хипертрофирале су националне „особености“ и



вештачки је диференциран језик којим је говорило више од осамдесет посто становништва. Саставни део тог процеса била је и манипулација националним мањинама, које су преименоване у правно непостојећу категорију „народности“. Спорови, који су повремено избијали, на плану етничких конфронтација решавани су ванинституционално, ауторитетом Јосипа Броза и снагом његовог репресивног механизма. Центри моћи нису почивали у државним органима, него у комунистичким партијама република и покрајина, а држава је била само спроводник партијских одлука.

Планска привреда и политика ишле су, од самог зачетка 1945, у правцу стварања моћних републичких центара, којима је стално предочавана опасност од „централизма“, који је изједначавао са „српским хегемонизмом“. Када се испита садржај тог „хегемонизма“, долази се до дијаметрално супротног закључка. Основна компонента хегемонистичке политике је економска супрематија хегемона и војна моћ, а ни једно, ни друго није било на страни Србије. У Југославији природна богатства, највећим делом, налазила су се на територији Србије, а управо та територија остала је најнеразвијенија. Насупрот томе, Хрватска и Словенија, у току седамдесетогодишњег живота Југославије, прерасле су од сиромашних, заосталих провинција Аустроугарске, у најразвијеније делове Југославије. Привредна структура Србије остала је много испод њеног сировинског и људског потенцијала. Политика Србије, у првој и другој Југославији, сводила се на политику балансирања и пружања разних концесија Хрватима, оптерећеним комплексом „хиљадугодишњих историјских неправди“. С економског и политичког становишта, Југославија је била мултиполарна, а не хегемонистичка. Међутим, мит о хегемонизму брижљиво је негован и добро конзервиран, па је као формула коришћен у пропагандне сврхе на унутрашњем и међународном плану. Опасност од „српског хегемонизма“ послужила је Јосипу Брозу као оправдање за разбијање српског етничког простора.

После периода релативног привредног успеха шездесетих година, који треба приписати претежно огромној помоћи (око 36 милијарди долара) коју је Југославија добила од САД, после екскомуницирања из „социјалистичке заједнице“, средином седамдесетих година отпочео је период наглог осиромашења земље, политичких сукоба, праћених корупцијом у земљи, и бекством капитала из централних фондова у касе западних република, или у иностранство. Симптоми тешке економске кризе све видније су се манифестовали. Спољни дуг повећао се до краја 1981. са 14 на 20 милијарди долара, незапосленост је имала узлазну линију, а талас миграције и „одлива мозгова“ попримио је забрињавајуће размере. Смрт Јосипа Броза произвела је, сасвим логично, кризу ауторитета, а „титоистичка визија“ остала је само у афоризмима и вицевама.

Излаз из кризе није био могућ на основу старог система колективног одлучивања, који је земљи у наследство оставио Броз. Пропуштена је изванредна прилика за то крајем шездесетих година, када су економисти

у Београду заговарали идеју о тржишној економији као могућем исходу из економске кризе, или када је војни врх предложио реформу система.<sup>4</sup> Уместо тога, прихваћена је идеја „договорне економије“, лансиране из западних република, која је даље цементиранала републичке конфронтације. У ствари, републичке политичке елите, које су истовремено заузимале и доминантне позиције у комунистичким партијама, нису биле вољне да се одрекну политичке моћи; недостајала им је државничка мудрост и историјска свест. Провинцијска и политикантска размишљања имала су примат у сфери економије и политике, што је земљу довело до ивице провалије.

Нагомилане тешкоће није било могуће решити ни на савезном нивоу, јер проблеми нису били у централизму, него у недостатку ефикасног савезног механизма, који би могао деловати у периодима кризе. Уставни систем од 1945. до 1974. ишао је систематски у правцу одузимања битних елемената федерацији, без чега Југославија као држава није могла ефикасно деловати на унутрашњем плану, а још мање у односу на интегрисану Европу. Конфронтација републичких лидера није била изазвана дилемом тоталитаризам или демократија, односно борбом за претварање тоталитарне државе, каква је била Југославија за време Тита, у модерну демократску државу, као што је то био случај у Пољској или Чехословачкој, него је сукоб настао на бази распада или очувања државе.

Словеначко-хрватска коалиција, која је владала у социјалистичкој Југославији преко двају кључних фигура Јосипа Броза и Едварда Кардеља, имала је подељене улоге и у разарању Југославије. Хрватска, склона ортодоксији – десној или левој, на шта упућује њена историја, била је свесна свог тешког историјског пртљага, па је Словенији препустила авангардну улогу у завршној фази.

Унутрашњи механизам разарања Југославије допуњен је деловањем добро организоване хрватске емиграције, која је после слома нацизма и нестанка „Независне Државе Хрватске“ 1945, нашла уточиште на Западу. Под окриљем западних демократија, усташе су консолидовале своје редове, укључиле се у антикомунистички талас, нарочито у САД, и отпочеле акцију рушења, овога пута „комунистичке Југославије“. Примењивали су стратегију подземног рата и терора, организовали логоре за обучавање терориста широм света. Само у Аустралији постојало је десет таквих логора. По моделу који су усташе успешно примењивале у периоду између два рата, дошло је до тесног повезивања с опозицијом у земљи, која је деловала кроз легалне канале. Тај ланац се протезао до највишег државног и партијског врха. У резолуцији „Хрватског народног отпора“, једне од емигрантских организација, коју је формирао чувени ратни злочинац Макс Лубурић, пише: „Југославија мора бити разорена, било помоћу Руса или Американаца, комуниста, некомуниста или антикомуниста, било са чијом помоћи ко је вољан да

<sup>4</sup> Вељко Кадиевић, *Моје виђење распада*, Београд, 1993, стр. 66.



разори Југославију, да је разори дијалектиком речи или динамитом – али да је разори под сваку цену“.<sup>5</sup> Коалиција свих опозиционих странака, у земљи и иностранству, институционализована је на скупу у Торонту 1974. године, формирањем „Хрватског националног вјећа“ са седиштем у САД и огранцима у свим већим местима Хрватске. Вијеће је окупило усташе, неоусташе, комунисте дисиденте, борце из свих војних састава, усташких и партизанских, и коначно активисте „Загребачког пролећа“, из раних седамдесетих година. С обзиром на промене у свету, и распад Источног блока, Вијеће је ослонац потражило на Западу, али је одржавало и везу са Москвом.

У средишту југословенске кризе, у време њеног прерастања у грађански рат, налазио се агресивни национализам новокомпонованих „држава“, произведених у социјалистичкој Југославији. Творци бившег социјалистичког система постали су његови најжешћи критичари и разбијачи државе без трунке самокритичности. Престали су да верују у идеолошке поруке, којима су деценијама нападали нараштаје, и то у тренутку када је у Европи идеолошки дебакл школе којој су припадали већ био остварен. Без креативне моћи, али са богатом колаборационистичком традицијом, у новој улози „демократа“, нису постали мање нетолерантни него што су били као врхунски функционери комунистичке партије. По њиховом наређењу убијани су мучки, у потиљак, војници који су стајали на граници према спољњем свету у Словенији и Хрватској, по њиховом наређењу изведена је блокада касарни ЈНА, пресечено им је снабдевање водом, струјом, па коначно и храном. Ту је отпочет варваризам који је нарочито изражен у грађанском рату. Када се са историјске раздаљине посматра понашање сецесионистичких вођа, долази се до закључка да је сецесија супститут за много значајнију дебату о њиховој сопственој одговорности. Или, била је то рационализација сопствених неуспеха и грехова прошлости. Тај вид проблема је превасходно у сфери етике.

Творац модерне социологије Макс Вебер направио је разлику између етике уверења, која је интелектуалне природе (*Gesinnungsethik*), и етике одговорности људи од акције (*Verantwortungsethik*). Француски филозоф Ревел, на основу емпиријских истраживања, дошао је до закључка да се код одређеног круга интелектуалаца веома често та два вида стапају у етику тоталне неодговорности.<sup>6</sup> Уважени француски филозоф могао би југословенску драму да узме као школски пример за потврду тачности свог става.

Примарни узроци југословенске кризе су унутрашњи, ван сваке сумње, што не значи да су Европа или САД недужне за разарање ове земље. Драматични догађаји у Југославији имају потпуно другачије узроке од криза које су потресале источноевропске земље, тј. Југославија није саставни део кризе на истоку Европе, али су се та два процеса

<sup>5</sup> „Der Spiegel“, 5 June 1978.

<sup>6</sup> Jean-François Revel; *The Flight from Truth* (Translated from French by Curtis Cate), New-York 1991, p. 363–364.

сусрела у одређеној тачки. Западне земље су геостратегијске, политичке, па и психолошке димензије југословенске кризе укључиле у шири контекст послесовјетске епохе, и криза у Југославији постала је експериментални узорак за све оно што ће се касније дешавати на простору Совјетског Савеза. Очигледно, став Запада према југословенској кризи дијаметрално је различит од става према кризи у источноевропским земљама. Основна одредница за решавање проблема у тим земљама била је *status quo ante*, тј. лишавање тих земаља идеолошког идентитета, и враћање држава у њихов првобитни статус, са свим правима и обавезама које су стекле као суверене државе пре социјалистичке револуције. У случају Југославије поступљено је супротно: као основ за разрешење кризе узето је „титоистичко“ наслеђе, подигнуто на ниво нормативног модела, што је довело до разбуктавања непријатељстава на тлу Југославије. Сецесионистичким републикама признато је својство држава, па су као такве примљене у Уједињене нације иако нису имале ни историјски, ни међународноправни легитимитет – поседовале су искључиво идеолошки идентитет. Опстанак преосталог дела Југославије, који је био нуклеус при стварању државе Јужних Словена и једини поседовао међународноправни легитимитет, доведен је у питање. Због свега тога, анализу југословенске кризе треба издвојити из комплекса источноевропских земаља.

Сецесија Словеније и Хрватске, и поверавање југословенске кризе Европској заједници, догодили су се у време отпочињања структурних промена у Европи, а тај процес је најавио опасност по мале земље и потребу за уздржавањем од оштрих резова у политици. Тешко је поверовати да је републичке лидере само политичка незрелост, њихова недораслост да сагледају шире димензије кризе, навела на сецесију. Пре би се могла поставити теза да су деловали по налогу својих спонзора из иностранства. Тешку грешку починили су и савезни органи што су, без свестраног и аналитичког сагледавања историјског тренутка, дозволили интернационализацију кризе у конфузној ситуацији у Европи, када је ишчекиван распад Совјетског Савеза. Председништво Југославије прихватило је 7. јула 1991. Брионску декларацију о мирном решавању југословенске кризе, на основу које је Европска заједница преузела посредничку улогу „у изналажењу мирних и трајних решења за садашњу кризу.“ Мултилатерална дипломатија има предности у процесу мирног решавања спорова, али је ослонац Југославије на Европску заједницу био тешка грешка. Мање је значајно што Југославија није била члан те организације – много је значајније да надлежни органи нису сагледали њене, већ тада, јасно изражене интересе у измењеној геополитичкој ситуацији у Европи. Совјетски Савез је био избачен са светске сцене, а Југославија је изгубила геостратегијски значај који је имала у доба „хладног рата“. Уједињена Немачка је оценила изненадни стицај околности као погодан тренутак да представи Европи своје националне интересе, по први пут после Другог светског рата. То више није била поражена Немачка него најмоћнија сила у Европи, ослобођена прошло-



ети. Сједињене Америчке Државе, након нестанка Источног блока, етекле су слободу акције и на међународном плану прешле у офанзиву. Тако је југословенска криза од самог зачетка апсорбовала и кризу односа унутар Европе, и кризу односа између Европе и САД, што је компликовало ситуацију и отежало проналажење решења. Уместо посредника у спору, у којем се Југославија, земља са традицијом и историјом, нашла у опасности и којој је требало помоћи, Европска заједница се поставила прво као посредник између личности: између „демократа“, на чијој су страни све симпатије Европе, и „бољшевика“, које треба или преваспитати или уништити. Затим је уследио следећи корак, којим је Југославији задат смртни ударац, и који је отворио пут грађанском рату ширих размера.

На пленарном заседању Конференције о Југославији, 18. октобра 1991, лорд Карингтон је предложио на усвајање Нацрт уговора о решавању југословенске кризе, који у првом члану садржи одредбу о нестанку Југославије као државе путем консензуса председника федералних јединица. Нови односи, како је наведено у тачкама а), б) и е), треба да се граде међу независним сувереним републикама, које ће поседовати међународни субјективитет унутар постојећих републичких граница. Тако новокомпонована асоцијација држава лоцирана је у тачки 2. у процес „изградње нове Европе“, предвиђене Париском повељом из 1990. године. Другим речима, разарање Југославије требало је да послужи као почетни корак „нове архитектуре Европе“.

Представници Србије одбили су да прихвате Карингтонов папир, залажући се за правичнија решења, заснована на међународном праву. Председник Републике Слободан Милошевић образложио је тај став следећим речима: „Предлог који смо добили не можемо прихватити ... Њиме се, не само прекида унутрашњи уставни континуитет Југославије, него се укида Југославија, која континуирано постоји већ преко седамдесет година. Одлуку о укидању државе не може донети један међународни форум, нити чак врховна уставотворна власт у земљи. Такву одлуку могу донети само они субјекти који су својевремено створили ту државу ... југословенски народи на општеном референдуму.“ Председник Милошевић је оспорио било ком учеснику Конференције мандат за прихватање тог папира, па и самој Конференцији, а затим је указао на противуречност Карингтоновог предлога: са једне стране, он негира уставно уређење земље, а затим узима административне границе федералних јединица као легалне. Те границе, додао је председник Милошевић, „никад нису биле утврђене, ни у једном правном акту, који би био демократски верификован“.

Уместо изналажења општеприхватљивог решења југословенске кризе, уз поштовање правила о посредовању, Европска заједница се одлучила на убилачки потез: југословенска криза сведена је на једну једину димензију – ликвидирати Југославију као државу и избрисати је из историје.

Министри иностраних послова Дванаесторице прихватили су 16. децембра 1991. Декларацију о основним линијама признања нових држава у источној Европи и СССР-у и Декларацију о Југославији. Та два текста су повезана, јер други је само конкретизација првог. Упућен је позив свим федералним јединицама Југославије да се јаве на шалтер Европске заједнице и „замоле“ признање, с тим да се цео поступак реализује, не пре 15. јануара, након што се добије „мишљење“ Арбитражне комисије о „подобности“ молиоца. Не чекајући расплет, нити усаглашавање ставова унутар Заједнице, Немачка је већ 17. децембра најавила да ће признати Хрватску, што је и учинила 23. децембра 1991, а затим и Словенију. Истовремено, Немачка је упутила помоћ тим двома републикама од 17 милиона марака. То је било прво *de iure* признање сецесионистичких република. Немачка је поступила 1991. на исти начин као и 1941. године. Ватикан је најавио признање Хрватске и Словеније 20. децембра, а *de iure* признање уследило је 13. јануара 1993. године. На тај начин остварен је став за који се Ватикан деценијама залагао, јер се Света Столица свесрдно ангажовала на разбијању Југославије од првих дана њеног настанка 1918. године.

Декларацијом је означено колективно напуштање Завршног акта из Хелсинкија, којим се гарантују *status quo* у Европи и неповредивост граница. Измењена је политичка карта југа Европе, а Балкану је наметнут процес „балканизације“, на супрот процесима интеграције, који су се одвијали на западу континента. Постављена у контекст универзалног међународног права, Декларација је најтежа повреда Повеље Уједињених нација. Створена је тако клима у којој је сепаратизам стекао снагу и историјску прилику да се оствари. Тиме је Европска заједница зацртала нов правац своје политике у Европи – директно је диктирала даље дробљење Југославије.

Дванаесторица су донела одлуку, 2. децембра 1991, да пружи финансијску помоћ Босни и Херцеговини и Македонији, како би се убрзао процес дезинтеграције Југославије. На црногорско руководство извршен је снажан притисак, уз претње, али и ружичаста обећања, да се дистанцира и коначно одвоји од Србије. Црна Гора је одговорила Европској заједници 20. марта 1992. референдумом, на којем је народ одлучио да остане у Југославији.

Цео сценариј, који је компоновала Европска заједница, „правно“ је потпомогла тзв. Арбитражна комисија, која је 7. децембра заузела став да се СФРЈ налази „у процесу распада“.

Руковођена у целини политиком Европске заједнице, хрватско-муслиманска коалиција у републичком парламенту Босне и Херцеговине прокламовала је „суверенитет“ 15. октобра 1991, и донела одлуку о свом „повлачењу“ из Федерације. Представници српског народа одбили су ту прокламацију као протууставну и протуправну. Да би се убрзао цео процес Европска заједница је пружила финансијску помоћ Босни и Херцеговини, а 2. децембра 1991. донела је одлуку да се поопште



санкције само против Србије и Црне Горе.<sup>7</sup> Разлози за наметање санкција, како је више пута наглашавано у Европској заједници, били су „некооперативност“ Србије и Црне Горе у остварењу Карингтоновог папира, што ће рећи некооперативност у разбијању сопствене државе. Санкцијама су се придружиле САД 6. децембра 1991. године. Истог дана када је призната Босна и Херцеговина Савет Европске заједнице донео је одлуку о наметању још оштријих санкција Србији, које су појачане 27. маја, и биле увод у санкције које су, потом, Уједињене нације наметнуле Србији и Црној Гори.

Српски народ у Босни и Херцеговини прокламовао је 9. јануара 1992. Републику Српску, а 17. априла затражили су признање од Европске заједнице. Муслиманско-хрватска коалиција, по савету Европске заједнице, одржала је референдум 29. фебруара и 1. марта 1992, на којем су се Хрвати и муслимани изјаснили за сецесију и на основу којег су, 6. априла, признале Босну и Херцеговину Европска заједница и Сједињене Америчке Државе.

Влада Хрватске изјавила је отворено да ће границе између Босне и Херцеговине и Хрватске бити „непостојеће“, чиме је потврдила своју проушашку оријентацију да избију на Дрину. Сукоби који су до тада били локални, прерасли су у непријатељства широких размера. Шеф цивилног сектора УНПРОФОР-а Седрик Торнбери описао је у унтервјуу те догађаје на следећи начин: „У марту 1992. мој пријатељ Морион и ја састали смо се у Сарајеву са европским преговарачима. Тада нам је амбасадор Кутијеро рекао да ће за неколико дана Босна бити призната. Морион и ја били смо ужаснути. Рекли смо да ће то бити велика грешка са трагичним последицама ... Рекли смо да би такву одлуку требало бар одложити, како би се узеле у обзир примедбе све три стране. Јер, заиста је глупост правити референдум о тако важним питањима, каква је држава, у коме једна страна не учествује и онда једноставно рећи да је резултат тог референдума 2:1“.<sup>8</sup>

Признање Македоније било је отежано, због става Грчке. Прва је ту републику признала Бугарска, већ 16. јануара 1992, али не и македонску нацију, чиме су изражени циљеви из позадине и историјске претензије Бугарске на ту територију.

Признањем сецесионистичких република, супротно елементарним правилима међународног права, а посебно њиховим пријемом као „мирољубивих“ у јеку грађанског рата, у чланство Уједињених нација, уз истовремено колективно кажњавање преосталог дела Југославије и целокупног српског народа, створен је тотални правни хаос с катастрофалним последицама чији се домети још не могу сагледати.

Полазна основа за признање држава јесте доказ о стабилности власти, њеној ефективној контроли на целој територији и њеној способности да васпостави правни поредак и заштити основна људска права.

<sup>7</sup> *Direction Générales des Etudes: La Crise dans l'ex Yougoslavie*, Parlement Européen, Sér. Politique 18/1993, p. 172.

<sup>8</sup> „Политика“, 5 фебруара 1994, стр. 3.

Ниједна од четири признате републике није у време признања испуњавала наведене услове, а у Хрватској и Босни и Херцеговини вођен је крвави грађански рат. Хрватска власт контролисала је мање од 70 одсто своје територије, а босанскомуслиманска и хрватска власт заједно око 30 одсто, али су и они водили међусобне борбе. О кршењу људских права и тешким злочинима које су починиле сецесионистичке снаге Европска заједница била је до детаља упозната. Посеђовала је доказни материјал о масакрима над српским становништвом у Славонији од стране милицијских снага Хрватске, о масовним гробницама у Пакрачкој Пољани, где је покопано више од 2.000 лица, међу којима и много деце, о попаљеним српским селима у околини Бјеловара, Грубишног поља и Пакраца, о уништеним православним храмовима. Преко свега тога ћутке се прешло. Акти о признању нису се заснивали на квалитету нових држава, него су били у функцији остварења „нове архитектуре Европе“.

Притисак који је извршен кроз признање показао се као контрапродуктиван. Он је охрабрио екстремне националистичке и шовинистичке снаге и створио предуслове за прерастање локалних непријатељстава у материјални рат. Међутим, сви детаљи у вези с разарањем Југославије још нису познати. Ипак, на основу приступачне грађе, може се поуздано закључити да је Југославија разорена плански, при чему су унутрашњи проблеми и спорови вешто укомпоновани у процес диригован споља. Водећу улогу у томе имала је Немачка, о чијој су закулисној политици пре ерупције југословенске кризе објављене документоване студије.

Југословенска криза је поделила земље Европске заједнице. Немачка је, од првог дана, одлучно стала на страну сецесионистичких република, захтевајући њихово безрезервно признање. Балкан је у медијској кампањи Немачке и тога пута, као и у претходним временима, приказан као „буре барута“, а српски народ као „реметилачки“ чинилац у том региону. Основна линија медијске кампање сводила се на констатацију да је Југославија „вештачка творевина“, „један несрећан историјски догађај“ осуђен на изумирање. Акт о сецесији узет је као свршени чин, на основу којег треба артикулисати политику Европе. Вешто су у све то укључене „културне разлике“, „верски сукоби“, конфронтација „бољшевика“ из Београда и „демократа“ из Загреба и Љубљане. Бон је на тој линији наступао одлучно и бескрупулозно. Позиције осталих чланица Европске заједнице и САД биле су различите. Француска је указивала на потребу за очување територијалног интегритета Југославије, али се председник Митеран већ јула 1991. приклонио немачкој политици. Велика Британија је указивала да би распад Југославије могао постати опасан преседан за многе регионе у Европи. Генерални секретар УН Перес де Куељар нашао је за потребно да укаже на опасност коју носи признање сецесије у односу на цео систем Уједињених нација. Немачка је остала упорна, и у томе је успела. Председник Француске Митеран, приликом сусрета са својим немачким колегом Хелмутотом Колом, септембра 1991, пружио је уверавања да ће Француска



следити политику разбијања Југославије. Кол је лоцирао проблем у ентетем Јалте, осетљиву тачку за све Французе, наглашавајући да Француска нема за чим да жали, јер јој „Велика тројица“ нису дозволила да учествује у преуређењу послератног света. Уједињена Немачка, свесна своје снаге, користила је опробане дипломатске методе, прво убеђивање, потом притисак и, на крају, прибегла је уценама. Било је то време када су обављане завршне припреме за Мастрихт, па је, с крајњом бруталношћу, поставила својим западним партнерима признање сецесије Хрватске и Словеније као услов свог прихватања Мастрихтског споразума, којим је, поред осталог, предвиђана и заједничка политика будуће уније. Пред дилемом: очувати кохезију Дванаесторице или признати уједињеној Немачкој да у једном потпуно новом окружењу, после распуштања Варшавског пакта, сама слободно корача, Француска и Велика Британија, а за њима и остале чланице, определиле су се за прву варијанту. Југославија је принета као жртва на олтар Европске уније пред ултиматумом уједињене Немачке, који је испоставила 16. децембра најавом једностраног признања. Мало је наде да се мир на једном континенту може обезбедити применом двају различитих политичких филозофија: интеграцијом, на једној, и дезинтеграцијом на другој страни. Питање је, такође, шта се може очекивати од супранационалне Уније чији је први „заједнички“ наступ на међународном плану био разарање једне суверене државе, гажење елементарних правних правила и моралних начела. Пре би се могла поставити теза о ренесанси једне империјалистичке политике, по узору на оне с краја 19. века, али чије уобличавање тек предстоји. Немачка је наступила офанзивно на много ширем плану него што је Југославија. Дискретно је поставила захтев да буде увршћена међу сталне чланице Савета безбедности као „велика сила“; званичним пријемом Курта Валтхајма од стране Хелмута Кола, уз највише државничке почести што је био изазов за САД, одбијањем Немачке да по хитном поступку измени Устав и пошаље војнике у Персијски залив, ставила је до знања САД да се њени национални и државни интереси не поклапају у целини с америчким интересима. Да ли ће Немачка, као доминантна сила у Европској унији, и надаље одређивати правац „заједничке“ спољне политике зависи од развоја односа у светским размерама, посебно на тлу Азије. Сукоб између чланица Европске уније око Југославије до недавно је вешто прикриван, али се већ Немачка јавно прозива као главни кривац за југословенску драму.

Став САД према југословенској кризи бележи интересантну кривуљу, могло би се рећи без преседана у америчкој историји. Наиме, одступило се од традиционалних доктрина, које су сматране светињом у америчкој политици. У првој фази решавања кризе, САД заузеле су став да све то не задире у њихове виталне интересе, те да спор треба третирати као регионални, и препустити га Европској заједници. У мери у којој су се односи са СССР-ом копликовали, нарочито када се заоштрила борба између Горбачова и Јељцина у вези с даљом судбином СССР-а, југословенски проблем посматран је из другог угла. Нестајање

једне државе са међународне сцене путем консензуса пројектовано је на Совјетски Савез. С друге стране, грађански рат у Босни и Херцеговини укомпонован је у стратегију и тактику решавања блискоисточне кризе. Америка је испољила нескривене амбиције и симпатије за муслиманску страну у Босни, снабдела их је илегално најмодернијим оружјем и, коначно, упутила своје војне стручњаке за инструкторе муслиманске војске. Тај рат, у којем је пронашла свој интерес, коштао је Америку веома мало, а што је још важније – није се проливала крв америчких војника.

Југословенска криза, стицајем околности, нашла се у вртлогу светских збивања. Досадашњи неуспеси у њеном решавању произишли су, с једне стране, из околности да је интернационализацијом отргнута од своје органске позадине и везана за различите, често антагонистичке интересе главних актера на међународној сцени. С друге стране, неуспех је произишао из покушаја наметања решења која немају ни историјско, ни теоријско, ни позитивно правно покриће. Коначно, произишли су и из серије погрешних прорачуна. Није претерано рећи да је неуспех, у целини, одраз патолошког правца који је захватио савремене међународне односе, у судару различитих геополитика и једног идејног кошмара, до којег је дошло због напуштања елементарних правних и моралних стандарда, а без јасне визије будућности и нових принципа који би били прихватљиви за свет у целини.

Противуречности до којих је дошло између нормативне сфере и политичких императива које су зацртале две доминантне силе у после-совјетској ери – САД и Немачка, дискредитовале су целокупан правни поредак и свет увеле у фазу крајње неизвесности. У том смислу југословенска криза и однос Запада према њој премашују локалне оквири. Југославија је сада микрокозма проблема који тиште светску заједницу у целини. „Прародитељски грех“ починила је Европска заједница одредивши се за разарање Југославије без перцепције о безбедности Балкана и ширег базена Средоземља. Кумулативни ефекат међународних и унутрашњих околности условио је разарање Југославије и прерастање кризе у грађански рат, али одговорност за рат има претежно међународни чинилац. Да би се дошло до чврстих параметара на основу којих се може оценити природа тог рата, треба извршити градацију свих облика насиља и интензитета борбених дејстава до којих је дошло у процесу разарања Југославије, идентификовати субјекте у непријатељствима, утврдити локус насиља и идејну основу на којој је поведена борба.

---

### ***Карактеристике грађанског рата***

---

Наука међународног права је једнодушна у оцени да су међународно признате границе држава основна одредница у дефинисању грађанског рата и оцени легалности употребе силе. Међународно признате границе су стуб који дели грађански рат од међународног рата. Границе Југосла-



није утврђене су међународним уговорима потписаним: у Сен Жермену – 10. септембра 1919, Тријанонском – 4. јуна 1920, Севру – 10. августа 1920, Нејским – 27. новембра 1919, Протоколом потписаним у Фиренци 1926, Рапалским уговором од 12. новембра 1920. и Римским уговором од 27. јануара 1924, као и Мировним уговором са Италијом 1947. године. Сви ти уговори део су система који ни у целини, ни појединачно, у односу на конкретне уговоре, није доведен у питање, нити је постављен захтев за њиховом ревизијом или окончањем. Став да су признањем сецесионистичких република васпостављене нове границе, на основу принципа и одлука АВНОЈ-а, правна је бесмислица и политичка иронија. Признање је једнострани политички акт којим се констатује појава нове државе и, евентуално, изражава жеља за успостављањем дипломатских односа. Једностраним актом не могу се изводити територијалне промене, нити било каква прекрајања, не могу се наметати ни права, а још мање обавезе трећим државама. *Pacta tertiis nec nocent nec prosunt* – освештало је правило међународног права, потврђено и чланом 34 Бечке конвенције о уговорном праву. Позив на АВНОЈ у време када се у Европи спроводи деидеологизација међународних односа, када се комунистичког наслеђа одричу чак и лидери сецесионистичких република, не може се оквалификовати другачије сем као чиста иронија. Јер, АВНОЈ саставни је део социјалистичке револуције, а са међународно-правног становишта његове одлуке су ништавне; донете су за време окупације земље, а тада се не могу изводити никакве административне, ни територијалне промене. Ни пријем држава у Уједињене нације не значи аутоматско признање граница, што је често наглашавано у разним телима ове организације. На пример, Израел је више од четрдесет година члан УН, а још нема утврђене међународне границе. Поступак утврђивања граница је сложена операција, чији је основ међународни уговор, после чега следи делимитација и демаркација. Тај процес тек предстоји након окончања непријатељстава на територији Југославије.

Границе између федеративних јединица у СФРЈ биле су и остале административне – биле су само линије разграничења надлежности унутрашњих органа. Те „границе“ су у целини биле утопљене у међународне границе Југославије, што је потврђено чланом 5, став 1, последњег устава, који гласи: „Територија СФРЈ је јединствена и сачињавају је територије социјалистичких република“. Из тога произилазе два основна закључка: *прво*, рат који се води унутар међународно признатих граница унутрашњи је сукоб, и остаће такав све до тренутка када преостали део Југославије, правничким језиком означен као држава претходница, не да своју сагласност на промене граница, и све дотле док се на међународном плану не реши судбина уговора којима су те границе утврђене, и *друго*, преостали део Југославије, који наставља државноправни континуитет, налази се у ратном стању јер је субјективитет те земље нападнут. Сецесија је акт агресије. Југословенска народна армија је, према уставу земље и према правилима међународног права, од тренутка отпочињања непријатељстава стекла право *iure belli*,

тј. право на употребу силе јер је доведен у питање територијални интегритет земље. Околност да је ратна позорница ограничена само на поједине зоне у сецесионистичким републикама неважна је за правну квалификацију те ситуације. Субјекти који су учествовали у ратним операцијама своде се, с обзиром на њихов циљ, на снаге које се боре за очување и континуитет државе, с једне, и за сецесију, односно стварање нових држава, с друге стране. То је одлучујући критеријум за оцену рата на простору Југославије. Реч јесте о унутрашњем сукобу, али за разлику од стандардних грађанских ратова, који се воде ради промене друштвено-економског система, или само режима, унутар датих граница, као што је случај у Авганистану, рат на простору Југославије био је рат за отцепљење и формирање нових држава на етничкој основи. Односно, то је рат за промену територијалног статуса, што га издваја из скупине стандардних грађанских ратова. Религиозни моменат, с изузетком муслиманске стране, има другоразредни значај. Религија је на тим просторима била одувек укључена у политички процес као саставни део етноцентризма. У Хрватској, имала је традиционално додатну функцију, још од времена инквизиције, преко „НДХ“, све до сада; религиозне разлике коришћене су да би се рељефније представио и сатанизовао непријатељ, да би се описао „цивилизовани запад“ и „варварски исток“.

У Босни и Херцеговини, насупрот томе, религиозни фундаментализам, садржан у „Исламској декларацији“ Алије Изетбеговића, био је основ политике муслиманске стране. Под притиском САД, Изетбеговић је извео неке козметичке исправке, чак се и усмено у једном тренутку оградио од тог програма, али унутрашње устројство муслиманске минидржаве потврђује наведену констатацију. Религија је за муслимане мотивациона снага у борби, при чему религиозно виђење правде, људске среће итд., записано у Корану, има одлучујући значај. Религиозни фанатизам стекао је додатну потпору кроз долазак „муџахедина“ у Босну, и кроз обилату финансијску помоћ коју су исламске земље пружиле муслиманској страни, која је условљена спровођењем одређене фундаменталистичке политике.

Било би погрешно негирати религиозни моменат и на српској страни у Хрватској и Босни и Херцеговини, мада се јавио у другачијем контексту. Пред терором сецесионистичких снага, са свежим сећањем на геноцид у Другом светском рату, осећањем преваре и издаје коју су доживели у социјализму и осећањем напуштености од стране „историјских савезника“, Срби су се хомогенизовали и збијали редове уз ослонац на традиционалне вредности, првенствено на православље, захваљујући којем су сачували идентитет кроз пет векова ропства под Турцима, и на Србију као своју матицу. Основни разлог за стварање јединственог српског фронта, уз превазилажење некадашње поделе на „четнике и партизане“, била је егзистенцијална угроженост српског народа пред агресивним национализмом у име којег је изведена сецесија.



Непријатељства су имала развојну путању и ширила су се од Словеније, преко Хрватске, ка Босни и Херцеговини, и тек на одређеном степену прерасла су у рат. Отпочела су пре прокламовања сецесије, повременим индивидуалним, а понегде групним терористичким нападима на припаднике ЈНА и на насеља с претежно српским становништвом, подметањем експлозива на јавним местима, и слично. У околини Дубровника 1989, Госпића 1990. и другим местима Хрватске, минирани су стамбени објекти чији су власници били Срби; у Каштелима, крај Сплита, минирао је киоск Новинске куће „Борба“ из Београда, а током 1989. и 1990. у Осијеку, Загребу и Карловцу спаљивана је јавно београдска штампа. Србима су упућивана протестна писма, уз захтев да се иселе из Хрватске. Хиљаде службеника српске националности отпуштено је са посла током 1990. и 1991. Оружани инциденти и убиства били су честа појава, од којих је најозбиљнији био напад хрватских специјалаца на милицијску станицу у Пакрацу 6. априла 1991. године. Формиране су у Хрватској посебне јединице, као одреди народне заштите, величине од десетине до хиљаду људи, за обављање субверзивне делатности. Убациване су у акцију и специјалне јединице, обучене у црно, са словом „У“ на грудима, симболом усташтва. Поведена је интензивна психолошко-пропагандна активност, усмерена првенствено против Југословенске народне армије. Председништво СФРЈ донело је одлуку, 9. јануара 1991, о разоружању свих паравојних јединица, али су Словенија и Хрватска одбиле да је спроведу у дело. И не само то, обе федеративне јединице оспориле су важност савезних прописа на својој територији. Након учесталих оружаних сукоба, између хрватских паравојних снага и Срба, који су се спонтано, из страха, наоружавали, Председништво СФРЈ донело је 9. маја одлуку о постављању јединица ЈНА и савезне полиције на територије са српским живљем ради раздвајања од хрватских снага. Међутим, ни тај поступак није обезбедио резултат, јер су те јединице постале мета напада. Непријатељства су се ширила и, постепено, обухватила целу територију Словеније и Хрватске.

Након серије инцидената, у Словенији је дошло 27. јуна до сукоба већих размера. Следећег дана, Савезна влада наредила је тренутни прекид непријатељстава, што су прихватиле обе стране, али је 2. јула дошло до обнове непријатељстава. Председништво СФРЈ је 18. јула донело одлуку да се ЈНА повуче из Словеније, чиме је *de facto* признато отцепљење те републике.

У Хрватској и Босни и Херцеговини ситуација је била много тежа. Објекат напада паравојних снага није била само ЈНА, као у Словенији, него и насеља са српским становништвом, које је пружио организовани отпор сецесионистичким снагама и, преко својих представника, изразило жељу да остане у Југославији. Хрватска стратегија састојала се од две компоненте: паравојних снага, које су убрзо преименоване у регуларне, и терористичких група, које су наслеђене из илегалне фазе борбе, али које су остале сталан елемент у хрватској политици.

Министарство одбране Хрватске издало је акт под називом „Упуте о задацима, организовању и дјеловању Одред народне заштите Републике Хрватске“, у којем је ЈНА приказана као „четничка ... окупаторска војска“, сила која има задатак „да уништи демократију“, па јој, доследно томе, „није мјесто у Хрватској“. Одредима је дат задатак да „малим“ стварима „отјера ЈНА у своју Србију“, без употребе силе, како се не би иритирала светска јавност. Остали задаци наведени су у 10 тачака, између осталог: „Паркирајте Ваша возила тако да не могу излазити са својима, испразните им зрак у гумама ... гурните им чачкалице у браве њихових станова да не могу ући ... Будите их ноћу телефоном сваких пола сата. Не разговарајте са њима и члановима њихове обитељи ... Немојте их помагати у било чему ... Не дозволите да се ваша дјеца играју са њиховом ... Једноставно им покажите да су непожељни. И они имају само живце, дуго неће издржати“. Са терена су стизали извештаји о барикадама на путевима и око касарни, о претресима и отимању војних возила, малтретирању припадника ЈНА, хапшењу и одвођењу у непознатом правцу. Отуда није мали број припадника ЈНА који се још воде као „нестала“ лица.

Након присилне мобилизације резервног састава МУП-а и Збора народне гарде, отпочеле су борбене акције ширих размера, које су се сукцесивно шириле наредних месеци. Од средине јула до средине августа 1991. изведено је 13 напада на ваздухоплове Југословенске народне армије. У борбу су убачена најмодернија оружја из арсенала земаља НАТО-а. Док су сукоби, до средине августа, према дневним извештајима, трајали само по неколико сати, крајем августа трајали су по неколико дана. На пример, 22. августа сукоб на подручју Глина–Петриња–Сисак трајао је три дана, уз мноштво погинулих на обе стране. Готово по правилу, сукоби већег интензитета праћени су у позадини масакрима српског живља. Тако су 22. августа снаге МУП-а Хрватске извршиле масакр цивилног становништва у селу Кињачка, у близини Сиска. У селу Цивљанима (Врлика) припадници ЈНА, након истеривања припадника Збора народне гарде из тог српског села, нашли су измасакриране лешеве цивила. Сцене су се понављале из села у село, из месеца у месец. Масакр Срба у околини Подравске Слатине 9. децембра, у селима Александровац, Сладојевци, Нова Цабуна и Мачковац, који су извршили припадници специјалне „А“ чете Збора народне гарде, остаће забележен као реприза оног што се дешавало у Јасеновцу 1941. године. Цивили који су преживели били су уморени ињекцијама које је давао др Жељко Буторац, лекар из Подравске Слатине.

Од краја септембра до краја децембра 1991. хрватске снаге су изводиле дневно по 15 напада, у просеку, и то плански, синхронизовано, обухватајући простор од Славоније до Далмације. Тај број се 23. децембра повећао чак, на 28 напада. Генерал Кадијевић, у својству савезног секретара за народну одбрану Југославије, председник Милошевић и председник Туђман, у присуству лорда Карингтона, потписали су у Игалу Споразум о прекиду ватре, на основу којег је хрватска страна



преузела обавезу, поред осталог, да деблокира касарне. У наредна два дана, у жестоких, изненадним нападима насилно је одузето 30 касарни и других објеката. Рат се распламсао. У борбама са припадницима МУП-а и ЗНГ наредних дана, које су водиле јединице ЈНА на подручју Дрниша, Шибеника и у Крушеву (Скрадин), ради деблокирања касарни, заплена је већа количина хране с ознакама НАТО-а, као и ракете којима је илегално снабдевана хрватска страна. Протести савезног секретара за народну одбрану остали су без одјека. Према извештају Команде Книнског корпуса од 17. септембра 1991, операција спасавања одсечених гарнизона обухватала је фронт ширине 150 km, са борбеним дејствима која су захватала фронт ширине 210 km. Борбе су прерасле у фронтални рат. Штаб Врховне команде ЈНА оценио је, 30 октобра 1991, да је Хрватска, са својом оружаном силом, опремљеном најсавременијим оружјем, ушла у фазу тоталног рата против ЈНА, односно против Југославије. Ни у тој фази терористички акти нису изостали. У Осијеку, Винковцима и Сплиту физички су малтретирана деца војних лица 12. септембра 1991, а провале у станове војних лица, уз пљачку и одвођење укућана, биле су свакодневне појаве. У настојању да изнуде предају касарни у рејону Шибеника и Задра, 22 септембра 1991, снаге МУП-а Хрватске прибегле су најмонструознијим средствима; пред касарне су довели чланове породица официра – жене и децу, уцењујући их њиховим животима и захтевајући предају. Из кризних жаришта, пред терором сецесионистичких снага, дошло је до масовног егзодуса становништва.

Одлука о повлачењу ЈНА из Словеније, затварање ЈНА у касарне у Хрватској, а потом њено повлачење са територије Хрватске, охрабрило је сепаратистичке снаге и изазвало конфузију у самој ЈНА и фрустрацију српског становништва. Дошло је до дефинитивног распада ЈНА по националном кључу. Готово по истој шеми развијао се рат у Босни и Херцеговини, само нешто касније. И ту су појединачни напади на припаднике ЈНА отпочели у јесен 1991. године. Тако је, на пример, група наоружаних цивила напала 25. септембра војнике који су обезбеђивали објекат „Путниково брдо“ код Добоја, а 26. септембра непозната лица отворила су ватру на јединицу ЈНА на аеродрому у Бихаћу. У долини Неретве деловале су јаке хрватске терористичке групе с намером да се рат пренесе и на територију Босне и Херцеговине. На сам дан Божића, дошло је до сукоба у рејону Требиња, што је био увод у рат који се на простору Босне и Херцеговине распламсао у пролеће 1992. године.

Након повлачења из отцепљених република, локус насиља и непријатељстава у целини ограничен је на регионе настањене српским живљем, које је одбило да прихвати промену свог територијалног статуса. Рат је од тада попримио изразитију етничку обојеност, па и верску. Српски народ, лишен заштите своје државе, прешао је са спорадичног на организовани отпор, што је омогућено формирањем двају српских држава: Републике Српске и Републике Српске Крајине. Официрски

кадар бивше ЈНА из тих крајева солидарисао се са својим народом, и поделио његову судбину у најтежим тренуцима; на своја леђа преузео је терет борбе са сецесионистичким снагама.

Земље Европске заједнице и САД спремно су прихватиле сецесију као свршен чин; прихватили су, како је то много пута наглашавано, „чињенично стање“, што ће рећи да се на територији Југославије води грађански рат, праћен општим непријатељствима, и да је на деловима територије на којима се воде непријатељства васпостављена власт са којом је та организација ступила у преговоре. Признато је, такође, да непријатељства воде организоване оружане снаге, свака од њих под својом јединственом командом. Признато је, дакле, својство ратујућих страна сецесионистичким снагама, „побуњеним Србима“, али не и Југословенској народној армији, јединој легалној оружаној сили, што ће ући у историју дипломатије као својеврстан парадокс. Европски парламенат је усвојио још 10. јула Резолуцију у којој је осудио „употребу силе од стране ЈНА“ у Словенији, али не и паравојне снаге које су насилно презеле контролу на граници и поубијале мучки припаднике пограничне страже. Министри иностраних послова Немачке и Италије, 15. септембра 1991, изразили су мишљење да ЈНА треба „одмах да се повуче из Хрватске“ јер Армија „осваја терене“. Француска и Немачка покренуле су иницијативу да се одмах упуте војне снаге у Хрватску, али та идеја није остварена услед отпора Велике Британије. Савет безбедности усвојио је 25. септембра Резолуцију бр. 713 о ембаргу на увоз оружја за Југославију, али то није била препрека да Запад континуирано наоружава Хрватску. На линији тог политичког курса био је и акт Европске заједнице од 6. октобра, којим се „осуђује узурпација власти од неких чланова Председништва“. Непојмљиво је како се могла конструисати теза о „освајању“ сопствене територије, коју је по Уставу ЈНА била обавезна да брани, или „узурпација“ власти од стране чланова Председништва који су лојално обављали своје функције, насупрот онима који су напустили своја радна места. Међутим, прелазило се преко свих нелогичности и разбуктавале су се навијачке страсти у корист сецесионистичких република, уз снажну медијску кампању и ширење лажних вести. Било је нелогично, исто тако, да једна од кључних фигура у сецесионистичком покрету, Стјепан Месић, под ултимативним притиском Запада, стане на чело Председништва 30. јуна 1991, након што је његова република већ обнародовала отцепљење.

Југословенска народна армија постала је кључна тачка у осуди Југославије, што открива суштину антијугословенског става Запада. Теза о ЈНА као „агресору“ не може се конструисати ни правно, ни чињенично. Југословенска народна армија била је „агресор“ онолико колико и британска армија у Северној Ирској, или на Фолкландима. А тамо није отишла са палминим гранчицама, нити са порукама о правима човека. Југословенска народна армија била је доведена у деградирајући положај противуречним ставовима Председништва СФР Југославије.



\* \*

Када се воспостави стање рата у материјалном смислу, као што је то био случај у Хрватској или Босни и Херцеговини, стране у сукобу дужне су да поштују правила међународног ратног, односно хуманитарног права, а треће земље су дужне да остану неутралне у односу на сукоб. Обично су симпатије трећих земаља биле на страни легалне владе, а на то их је упућивала и правничка логика. У САД изграђене су и доктрине на основу којих та земља није признавала владе које на власт дођу насилним путем. У случају Југославије, опредељење Запада било је на страни побуњеника, без икакве теоријске и правне диференцијације и поштовања легалних органа, без анализе идејних основа на којима је изведена сецесија и на којима је поведен рат. Није у питању грешка; пре се може закључити да је нелогичност у решавању кризе последица околности да нова геополитика није конституисана, па ће и случај Југославије остати подуже отворена рана Европе.

Југословенска криза постављена је у оквир „реалполитике“, уз тотално игнорисање права и правничке логике. А онда – *post hoc* – присетиле су се Европа и САД да постоји правни поредак; правнички језик покушали су да примене само на односе ратујућих страна *durante bello*, и то само у односу на грађански рат у Југославији, али не и на рат у Персијском заливу, који је један истакнути амерички правник дефинисао не као рат, него као једностран масакр, који је починила Коалиција, на челу са САД. Формиран је чак и „Међународни кривични суд“ за случај Југославије, чиме је цео правни поредак претворен у фарсу.<sup>9</sup>

У прилазу југословенској кризи Велика Британија, САД и Француска одступиле су од своје традиционалне политике, и од ставова своје сопствене науке. Ипак, мораће да потраже одговор на два фундаментална питања међународноправне науке: *права на побуну и права државе на одбрану*. Односно, мораће да одговоре на питање где је сада, после свега, граница права на одбрану и под којим условима право на побуну стиче легалитет. И то не због „бивше Југославије“ или српског народа, коме су нанели толико зла, него због односа у сопственој земљи: Велике Британије у Северној Ирској, на Фолкландима, у Гибралтару, Француске на Корзици, Канаде према Квибеку, САД према домороцима, Шпаније према Баскији ...

<sup>9</sup> Опширније о Међународном кривичном суду: С. Аврамов, *Међународно кривично право и Повеља УН*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 5/1994.